

УДК 281.9

Н. Г. Стоколос,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософії і соціальних наук Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету

Р. М. Шеретюк,

кандидат історичних наук, завідувач кафедри мистецтвознавства і культурології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТАВЛЕННЯ ВЛАДНИХ СТРУКТУР РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДО САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРЕНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

У статті аналізуються окремі аспекти ставлення російських урядових та церковних структур до набутків уніатської церкви в сакральній царині.

Ключові слова: уніатська церква, сакральна спадщина, Правобережна Україна, царський уряд, церковні структури.

Некоторые аспекты отношения властных структур Российской империи к сакральному наследию униатской церкви на землях Правобережной Украины в конце ХVІІІ – в начале ХІХ вв.

В статье анализируются некоторые аспекты отношения российских правительственных и церковных структур к приобретениям униатской церкви в сакральной сфере.

Ключевые слова: униатская церковь, сакральное наследие, Правобережная Украина, царское правительство, церковные структуры.

Some aspects of relation of imperious structures of the Russian empire to the sacral legacy of union church on earths of Right-bank Ukraine in the end ХVІІІ – at the beginning ХІХ

In the article some aspects of relation of the Russian governmental and church structures are analyzed to acquisitions of union church in a sacral sphere.

Key words: union church, sacral legacy, Right-bank Ukraine, tsar's government, church structures.

Впродовж останніх десятиліть спостерігається неабиякий інтерес вітчизняних гуманітаріїв до обставин та наслідків скасування уніат-

ської церкви на Правобережній Україні в 1839 р. Це знайшло вияв у низці ґрунтовних праць різного рівня, у яких на документальній базі висвітлені важливі питання вказаної проблематики. Значимість цього доробку полягає в тому, що впродовж багатьох десятиліть унаслідок політико-ідеологічного тиску на науковців ця проблема розглядалися однобоко, замовчувалися, або й зовсім ігнорувалися. Водночас у студіях українських дослідників на цю тему спостерігається певне упущення, оскільки більшість із них основну увагу приділяють заходам російського самодержавства, спрямованим на скасування уніатської церкви. Відтак дещо поза увагою більшості істориків релігії в Україні залишається низка питань, пов'язаних із надзвичайно шанобливим ставленням навернених у «благочестя» уніатів до звичних їм культових предметів, а також ставлення духовенства Російської православної церкви до того пласту сакральної спадщини уніатства, яка заважала їй утвердитися на теренах України. Оскільки вони ще не зайшли належного висвітлення вітчизняними істориками релігії, автори переслідують мету на основі виявлених архівних матеріалів з'ясувати те, з якими проблемами у цій царині зіткнулася Російська православна церква, а також практику їхнього вирішення відразу після трьох поділів Польщі, коли відбувся перехід сотень тисяч уніатів на православ'я.

Документи вказують, що окремі, найнеобхідніші для Російської православної церкви зміни в інтер'єрах храмів колишніх уніатських парафій, приєднаних до «благочестя», відбувалися відразу після їхнього підпорядкування відповідним духовним консисторіям. Це була реакція на вимоги архієреїв, зокрема єпископа Житомирського Варлаама від 1795 р., демонтувати «старі престоли» і замінити їх на нові, які слід було «по чиноположенню освятити» [2, арк. 3]. В кожному окремому випадку священикам належало про це особисто сповістити архієрея й отримати на такий ритуал його благословення. Низка документів кінця XVIII ст. засвідчує, що ця вимога православного архіпастиря беззаперечно виконувалася православними ієреями [2, арк. 2, 4, 5; 5, арк. 1].

Впродовж і відразу після поділів Польщі, коли до російського православ'я за відносно короткий період часу приєдналися сотні тисяч уніатських парафій, питання про негайне забезпечення повної відповідності всіх елементів їхньої культової практики традиціям російського православ'я ще не стояло на порядку денному для його церковних структур. Пояснюється це тим, що, по-перше, відмінностей у культово-обрядовій сфері цих двох християнських конфесій виявилось досить багато, а по-друге, оперативно замінити наявні богослужбові книги, ікони, корогви та інші сакральні предмети, котрі мали явні ознаки

латинських впливів, у більшості випадків було нічим. Водночас чи не найголовнішим із чинників, який спонукав церковне керівництво до терпимого та доволі стриманого ставлення впродовж багатьох років до численних «слідів унії» в інтер'єрах підлеглих їм храмів, а відтак у всій культовій практиці православ'я на теренах Правобережної України, було усвідомлення того, що вони є зримими виявами тих глибинних трансформацій, які відбулися у світоглядних орієнтирах, психології, а також художньо-естетичному просторі її автохтонного населення. Зрештою, як показали наступні події в цій царині духовно-культурного життя регіону, не повага до його специфіки, а усвідомлення небажаності гальмування процесу переходу уніатів до російського православ'я, а ще більшою мірою можливого провокування виявів масових актів соціального незадоволення внаслідок неповажного ставлення до сакральних предметів, до яких звикли мільйони українців та білорусів за часів унії, призвели до того, що процес їх вилучення, а з часом і нищення розтягнувся на десятиліття.

Радикальні зміни в галузі суспільно-політичного й, зокрема, релігійно-церковного життя населення Правобережжя, спонукали імперську владу приділити особливу увагу збереженню значних цінностей, котрі впродовж віків накопичувалися у парафіяльних храмах, а також монастирських комплексах цього регіону. Зрозуміло, що це безпосередньо стосувалося тих із них, які перейшли від уніатської церкви до православ'я. Так, щоб уникнути значних втрат сакральних пам'яток, немало з яких мали неабияку матеріальну цінність, на підставі указу Синоду імператриці Катерини II ще від 30 грудня 1770 р. Житомирська духовна консисторія 17 грудня 1795 р. видала розпорядження про необхідність «у всіх ризницях зібрані дорогоцінності, якими рідко послуговуються, зберігати й утримувати окремо від постійно використовуваних», а також опечатати їх «печатками протопопськими разом із ключарськими» [3, арк. 1]. У цьому документі особливо наголошувалося, що церковнослужителям слід було «в ту ризницю не входити і дорогоцінних речей не виймати і не класти» [3, арк. 1]. В ньому знаходимо й застереження до тих осіб із середовища церковнослужителів, котрим безпосередньо він адресувався, про необхідність особливо ретельного ставлення до забезпечення «цілісності ризниць та інших церковних речей», а також про те, що відповідні особи зобов'язувалися щорічно сповіщати про це «Преосвященних архієреїв» [3, арк. 5].

Архівні матеріали вказують на те, що відразу після переходу будь-якої уніатської парафії до православ'я у її настоятеля зазвичай виникала ціла низка невідкладних питань, пов'язаних із пристосуванням до

нових вимог проведення церковних відправ. Для вчорашніх уніатських священників це були труднощі переходу на східний обряд у його синодальному варіанті, а для тих, хто прибув як волонтер на землі Правобережжя із центральних регіонів імперії, – зокрема проведення богослужб без іконостасів, оскільки в переважній більшості культових споруд цього регіону їх на цей час не було. Прикладом того, як зазвичай вирішувалася саме остання з наведених проблем на Волині в кінці XVIII ст. є відповідь Житомирської духовної консисторії на запит з приводу практики проведення священнодій за умов відсутності іконостасів у православних церквах благочинного Домбровицького повіту Н. Костюкевича, де містилося розпорядження: «...вказати служити й без іконостасів, водночас дбати про їхнє влаштування» [7, арк. 3].

Виявлені неопубліковані документи засвідчують, що наверненим з унії на православ'я громадам, а також монастирським осередкам як у кінці XVIII ст., так і в перші десятиліття XIX ст. гостро бракувало багатьох культових предметів, украй необхідних для їхнього повноцінного функціонування. Наголосимо при цьому, що воно відбувалося за умов гострої конкуренції з добре матеріально забезпеченою Римо-католицькою церквою та вкоріненими уніатськими осередками. Не в останню чергу це стосувалося відповідного облачення для священнослужителів. З необхідністю вирішити саме таке питання зіштовхнулася, зокрема, братія Острозького Свято-Преображенського монастиря. У своєму зверненні з цього приводу до єпископа Житомирського Варлаама від 1 травня 1797 р. його ченці просили дозволу у владики переробити п'ять непотрібних їм «латинських риз» на облачення для архімандрита монастиря [4, арк. 3]. У відповідь вони отримали вказівку архієрея наступного змісту: «Ризи Латинські як речі непотрібні переробити в потрібні для того» [4, арк. 6].

Впродовж кінця XVIII та багатьох років XIX ст. помітну напругу у стосунках між православними, уніатами, а в окремих випадках і римокатоликами спричиняли непорозуміння навколо того, котрій конфесії мають належати ті церковні предмети, якими ще зовсім недавно послуговувалися уніати у своїй культовій практиці. Зрозуміло, що в тих населених пунктах, де вся уніатська парафія ставала православною, такого питання зазвичай не виникало. Водночас далеко непоодинокими виявилися такі випадки, коли навколо питання права на розпорядження церковним майном виникали гострі конфлікти. Частина з них не вщухала впродовж років, а окремі навіть ставали приводом відповідних слідчих дій та судових процесів. Вони були характерними для тих місцевостей, де виник опір уніатів переходу до Російської православної церкви або

розкол у середовищі на тих, хто прилучився до православ'я, і тих, хто волів залишитися в унії. В окремих випадках боротьба за володіння культовими предметами спричинялася тим, що уніатське, а інколи римо-католицьке, духовенство, не тільки заявляло про свої претензії на окремі з них, а й оперативно за першої нагоди переміщало їх у свої храми.

Так, гостра боротьба за право володіння окремими культовими предметами розгорнулася між православними та уніатами в селищах Страклів та Піддубці на Волині. Архівні матеріали засвідчують, що як у першому, так і другому випадках Волинське духовне правління у вересні та жовтні 1799 р. категорично вимагало від Луцького уніатського єпископа повернення низки культових предметів у ті, на цей час уже православні церкви, де ними ще недавно послуговувалися уніати [1, арк. 145, 172].

Прикладом того, наскільки складними інколи виявлялися питання про право розпорядження навіть окремими культовими предметами тій чи іншій християнській конфесії – православної, римо-католицької чи уніатської – можуть бути перипетії тяжби щодо ікони Божої Матері церкви села Немиринець Подільської губернії, яка з перервами тривала понад 4 роки. Суть її полягала в тому, що в минулому через ремонт церкви в селі Семенівка її фундатор римо-католик А. Кадлубський на тимчасове використання передав цей образ, який мав срібний з позолотою оклад, в уніатську церкву села Немиринець Ямпільської округи. Після того, як парафіяни цього села перейшли до православ'я, син А. Кадлубського 5 травня 1796 р. звернувся до єпископа Брацлавського і Подільського Іоаннікія з проханням посприяти поверненню цього образу до уніатської церкви села Семенівка, де нібито вона перебувала здавна. У відповідь Брацлавська духовна консисторія 12 травня 1796 р. видала розпорядження по проведенню слідства в цій справі [8, арк. 3]. З рапорту Ямпільського благочинного, ієрея Ф. Коцовського з'ясовується, що А. Кадлубський особисто помістив вказану ікону у церкву села Немиринець десь 1759 р., а потім близько 1766 р. перемістив її до церкви села Семенівка [8, арк. 6]. На час слідства ікона знаходилася в церкві села Немиринець, оскільки ще 15 грудня 1787 р. єпископ Луцький Кіпріан Стецький заборонив священику Лялькевичу під загрозою штрафу у 1000 червінців віддавати її будь-кому. Більш того, цей ієрей переконував слідчих із православної духовної консисторії, що ікона Божої Матері є благодатною: до неї приходять багато людей, «приймають від неї благодать», про що, зокрема, засвідчують «чотири срібні підвіски» [8, арк. 7]. Наслідком в'яснення всіх цих обставин стало розпорядження Брацлавської духовної консисторії від 23

червня 1796 р. «прислати нарочним вказану ікону до консисторії» для проведення наступних слідчих дій [8, арк. 7]. Минатимуть роки, але боротьба за цю ікону Божої Матері не вщухатиме. З рапорту Кременецького духовного правління у Волинську духовну консисторію від 12 жовтня 1801 р. дізнаємося, що зрештою ікона Божої Матері рішенням Ямпільського нижнього земського суду була відібрана «від синів поміщика Кадлубського і передана в церкву Немирецьку» [8, арк. 7].

Отже, церковні та урядові структури українського Правобережжя після довготривалих і не надто впевнених кроків у напрямі розв'язання конфлікту навколо питання про право володіння іконою Божої Матері між сповідниками православ'я та римо-католицизму все ж схилилися на бік перших. Докладне ознайомлення зі змістом усіх документів цієї, на перший погляд, не надто й значної справи дає можливість зробити декілька висновків, які стосуються реалій дуже складного в багатьох своїх виявах руху уніатів до «прабатьківської віри», тобто православ'я, під час і відразу після поділів Польщі. По-перше, російські адміністратори виявилися неготовими до вирішення багатьох його питань, особливо тих, які стосувалися з'ясування прав претендентів на володіння та розпорядження культовим майном. З одного боку, вони старанно уникали вкрай небажаних гострих конфліктів із впливовими польськими шляхтичами, які відкрито чи приховано протегували не лише римо-католикам, а й уніатам у їхніх зазіханнях на сакральні предмети, а, з другого, намагалися віднаходити підстави для того, щоб залишити їх православним.

Низка виявлених в архівосховищах документів засвідчує підкреслено шанобливе ставлення вчорашніх селян-уніатів до звичних їм культових предметів, а також стійкість у відстоюванні можливості послуговуватися ними й надалі вже в лоні російського православ'я. Це, зокрема, яскраво виявилось, коли навколо ікони святого Антонія Падуанського впродовж весни та літа 1796 р. розгорілося справжнє протистояння між мешканцями села Підлісці на Поділлі, римо-католиком графом Сераковським та Брацлавською духовною консисторією. Всього воно тривало приблизно два роки. Розпочалася боротьба за володіння іконою після того, як ця парафія «до благочестя купно з образом була приєднана» [6, арк.4]. Після цього граф Сераковський у своєму листі до «Його Преосвященства Іоанникія, Єпископа Брацлавського і Подільського від 3 квітня 1796 р.», аргументуючи своє прохання цю ікону «в римську (римо-католицьку. – Авт.) білгородську церкву перенести», акцентував на тому, що «в грецькому календарі цього святого немає» [6, арк. 4].

Справа вияснення того, з якого часу ікона святого Антонія Падуанського знаходиться в церкві села Підлісці, кому вона належить і «чи має

від тамтешніх парафіян та інших богомольців повагу та шанування» була доручена староконстантинівському благочинному І. Бочковському. Він «вчинив слідство» про «образ Святого Антонія Падуанського по-римськи зображеного». Внаслідок відповідних його слідчих дій, зокрема опитування селян, з'ясувалося, що за часів унії, приблизно 80 років тому, коштом мешканців села за допомогою посесора, а пізніше старости Кременецького А. Прилуцького була споруджена та обладнана всім належним церква на честь «Святої Преподобної Матері нашої Параскеви». Саме А. Прилуцький подарував у новозбудовану уніатську церкву ікону святого Антонія Падуанського і, як з'ясувалося, «люди цей образ не тільки поважають, а й чудотворним вважають». Це не тільки розповіли І. Бочковському мешканці села, а й підтвердила група шанованих ними його старожилів [6, арк. 8]. Вони також твердили, що претензії ксьондза Мешковського на цю ікону не мають під собою підстав, оскільки парафія в минулому була не римо-католицькою, а уніатською. Парафіяни стояли на тому, що вони почитають «ікону Святого Антонія Падуанського, що тримає на руках своїх Христа Спасителя», хоча вона «по-римськи зображена». Однак при цьому визнають себе «православного сповідання людьми» [6, арк. 8]. Селяни стояли на тому, що шанують цю ікону як святу, зрештою, як і інші ікони. Більше того, вони впевнені в чудесах, які відбулися під дією цього образу. Ці чудеса, за їхніми свідченнями, «років 19 тому колишнім єпископом уніатським Сильвестром Лебиницьким-Фудницьким, екзархом Митрополії Київської і Галицької були визнані». А безперечним свідоцтвом цього є «Декрет на польському папері з печаткою єпископа Сильвестра в оригіналі», який вони й пред'явили для ознайомлення представнику духовної консисторії. Парафіяни просили його «про залишення вказаної ікони Святого Антонія Падуанського в цій церкві» [6, арк. 9]. За результатами вчиненого слідства, 25 липня 1796 р. у відповідному розпорядженні Брацлавської духовної консисторії з цього приводу було зафіксоване наступне: хоча ікона написана «по-римськи», оскільки «народ» її шанує, то «аби на перший не завдавати якоїсь прикрості народу» та, щоб не «викликати невдоволення» з його боку, «слід цей образ... зберігати до остаточного вирішення справи в церковній ризниці» [6, арк. 14–16]. Але, як засвідчили наступні події навколо цієї ікони, воно не влаштувало римо-католиків.

Приблизно через рік, у вересні 1797 р., вони знову зробили спробу отримати цю ікону у своє розпорядження і помістити її у костьол містечка Білгородка за допомогою письмових звертань до православної Брацлавської духовної консисторії, де вкотре йшлося про те, що святий

Антоній Падуанський визнається тільки в Римо-католицькій церкві, а «не грецького сповідання людьми» [6, арк. 17]. У відповідь на це чергове звертання римо-католиків до православного духовного відомства стосовно ікони святого Антонія Падуанського 7 вересня 1797 р. в указі, що вийшов з Брацлавської духовної консисторії, йшлося, що «з повагою до обставин, для яких православний народ, що приписує згаданому образу Чудотворіння, залишитися повинен у спокої та задоволенні». Водночас у ньому наголошувалося, що ця ікона, яка спричинила напругу між приєднаними до православ'я і римо-католиками, надалі повинна була зберігатися в ризниці церкви села Підлісці. У випадку ж, якщо це розпорядження не буде виконуватися, то її священник має бути оштрафований.

Але й ці розпорядження духовної консисторії виявилися неспроможними остаточно владнати конфлікт між православними та римо-католиками стосовно ікони святого Антонія Падуанського. Саме тому в жовтні 1797 р. Брацлавська духовна консисторія була вимушена видати указ, де містилася вимога до протоієрея Ф. Пашкевича вилучити цю ікону з церковної ризниці і в присутності авторитетних свідків помістити її у спеціально виготовлений для цього ящик для наступного перевезення ікони для «освідчення», тобто проведення належної експертизи на благодатність як цього «вимагає Указ Святійшого Урядового Синоду» [6, арк. 25].

Ще одним виявленим документом, який проливає світло на наступні перипетії, пов'язані з іконою святого Антонія Падуанського, є рапорт протоієрея Ф.Пашкевича, який надійшов у брацлавську духовну консисторію 5 листопада 1797 р. З нього випливає, що перед його приїздом до села Підлісці з метою вилучення ікони миряни силою відняли у місцевого священника ключі від церкви. Коли ж він приїхав у село, то його з боку корчми перестрів натовп народу до 40 осіб, більшість з яких була з кийками в руках. Вони виглядали дуже сердитими і стрімко наближалися до нього. Коли ж він зробив спробу дізнатися у цих людей про місцезнаходження ключів від церкви, то почув від них у відповідь, що нібито у церкві сталася крадіжка, а ікона «Антонія знята з напрестольного місця». Спроби Ф. Пашкевича пояснити селянам мету його приїзду, зокрема те, що вона вигідна саме їм, оскільки може посприяти залагодженню конфлікту, виявилися безрезультатними. У відповідь на прохання посланця консисторії не чинити йому перешкод, бо він обов'язково повинен виконати її доручення, він почув розгнівані викрики з натовпу: «Не боїмося ми ні Житомира, ні Кам'янця» [6, арк. 27]. Зрештою ситуація в селі набула такого загрозливого характеру, що

Ф. Пашкевич, за його висловом, «злякався» за своє життя, а тому «вліз у кибитку» та більш-менш безпечним шляхом – «іншими воротами» – «утік» із села [6, арк. 29].

Мине немало часу і тільки 28 січня 1798 р. в указі Брацлавської духовної консисторії буде йтися про те, що парафіяни Свято-Параскєвської церкви «мають неабияку повагу» до ікони святого Антонія Падунського, і хоча він не відноситься до чтимих «нашою церквою», але оскільки «мешканці села Підлісці до грекоросійської православної віри приєдналися недавно, то слід сприяти їм як таким, що ще не ствердилися у православ'ї», бути по відношенню до них терпимими, «щоб їм не давати підстав знову повернутися в свою колишню релігію». Саме це й стало головним аргументом на користь остаточного рішення консисторії з цього питання: «наказати, щоб означений образ був залишений в тій же Параскєвській церкві в пристойному місці» [6, арк. 32].

Отже, в кінці XVIII ст., коли подальший перехід правобережних селян-уніатів до «благочестя» помітно уповільнився, владні структури Російської православної церкви були змушені йти на значні поступки тим, хто вже опинився в її лоні. Найголовнішим для них тепер було утримати сотні тисяч ново приєднаних православних під своєю духовною опікою, а також не спровокувати на приєднаних землях масових актів непокори уряду. Опрацьовані документи дають підстави для твердження, що відносно терпиме ставлення відповідальних осіб із середовища церковних та урядових структур до окремих сакральних речей, а також звичаїв автохтонного населення, міцно пов'язаних із уніатською церковною практикою, по-перше, була вимушене через напружену релігійно-психологічну обстановку на неспокійному українському Правобережжі, по-друге, тимчасове. По мірі їхнього «ствердження у православ'ї» воно мало невідворотно поступитися практиці поступового вилучення та викорінення.

Саме цю тенденцію в діяльності православних церковних структур засвідчує низка документів Державного архіву Рівненської області кінця першого десятиліття XIX ст. У цей час у Волинській єпархії була проведена значна робота, спрямована на ретельне вивчення реального стану православних парафій, зокрема наявності в церквах необхідних сакральних предметів. Це була акція обліку всього їхнього наявного майна. Зрештою, в докладних, навіть скрупульозних «історичних описах» церков єпархії була зафіксована величезна кількість культових речей, які залишалися в них з тих часів, коли вони були уніатськими. Так, у церкві села Белашівка було виявлено, що з наявних на час перевірки богослужбових книг половина уніатські [9, арк. 11]. В церкві села Басів

Кут із 18 книг 8 являли собою василіанські видання Почаївського Свято-Успенського монастиря [10, арк. 12]. В церкві села Бичаль ситуація щодо книг була ще складнішою, оскільки з 21 зафіксованого богослужбового видання 15 мали уніатське походження [11, арк. 9]. У церквах селищ Бистричі, Березно та Вербча більше половини виявлених і зафіксованих богослужбових книг були уніатські [12, арк. 12; 13, арк. 7; 14, арк. 11].

Серед багатьох інших культових предметів уніатського походження, якими продовжували послугуватися у богослужбовій практиці Російської православної церкви, особливо примітними виявилися ікони та монстрації. Зрештою, в «історичних описах» церков Волинської єпархії за 1806 р. неможливо знайти хоча б один, де б не були зафіксовані ці та багато інших сакральних предметів, які залишалися в них від часів унії [9, арк. 3; 11, арк. 3; 15, арк. 3]. Крім цього в цих описах була зафіксована значна кількість інших речей культового призначення, які явно не відповідали традиціям російського православ'я. Це, зокрема, були вотиви, дискоси, дароносиці, а також багато предметів облачення уніатських священників [9, арк. 6; 10, арк. 6; 11, арк. 5; 13, арк. 5; 16, арк. 9].

Оскільки у виявлених документах – «історичних описах» церков – відсутня інформація про причини проведення такої масштабної складної акції як ретельний опис всього майна кожної церкви єпархії, де в окремих випадках навіть документально зафіксований аналіз наявних у православних церквах культових предметів із акцентом на те, які саме з них перейшли у спадок російському православ'ю від уніатської церкви, є підстави для твердження, що, це, щонайменше, робилося з декількох причин. По-перше, без цього не можна було з'ясувати, скільки і які культові предмети слід буде поступово вилучати і замінювати на суто православні. По-друге, без такого обліку неможливо було хоча б приблизно визначитися в майбутніх матеріальних витратах на цю справу, а також в орієнтовних термінах її реалізації. Зрештою, далеко не останнє місце серед чинників реалізації акції «історичних описів» церков Волинської єпархії зайняло визначення тактики та методики наступних етапів антиунійних заходів на теренах колишньої польської України, зокрема остаточного викорінення «залишків уніатства» в культово-обрядовій практиці православ'я. Результати цієї широкомасштабної акції разом із аналізом тих чисельних проблем, які супроводжували процес переходу уніатів до Російської православної церкви, засвідчували, що він розтягнеться у часі й потребуватиме значних солідарних зусиль як з боку церковного керівництва, так і світської влади.

Отже, виявлені та проаналізовані архівні матеріали, які стосуються

реалій релігійно-церковного життя на теренах Правобережної України кінця XVIII – початку XIX ст., засвідчують, що російські владні структури виявляли в цей час певну розгубленість перед складнощами невідкладного вирішення великої кількості питань, пов'язаних із наявністю значних відмінностей у культово-обрядовій практиці православ'я та уніатства. Зрештою, відносно терпиме та стримане ставлення православної ієрархії до «слідів унії» в інтер'єрах православних храмів упродовж багатьох десятиліть було пов'язане з їх чисельністю, надзвичайною прив'язаністю вчорашніх уніатів до звичних їм сакральних предметів та звичаїв культової практики, а також неможливістю швидкої заміни уніатських культових речей на ті, які б уповні відповідали традиціям російського православ'я. У випадках виникнення суперечок між уніатами чи римо-католиками, з одного боку, та православними, з іншого, стосовно права на розпорядження окремими культовими предметами церковні адміністратори з духовних консисторій як правило ставали на бік православних. У кінці першого десятиліття XIX ст. великоросійське самодержавство поступово міняло своє ставлення до сакральної спадщини уніатства, робило все рішучіші кроки, спрямовані на її поступове тотальне викорінення.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 2.
2. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 92.
3. ДАЖО.– Ф. 1. – Оп. 1. – Спр.97.
4. ДАЖО.– Ф. 1. – Оп. 1. – Спр.108.
5. ДАЖО.– Ф. 1. – Оп. 1. – Спр.171.
6. ДАЖО.– Ф. 1. – Оп. 1. – Спр.221.
7. ДАЖО.– Ф. 1. – Оп. 1. – Спр.241.
8. ДАЖО.– Ф. 1. – Оп. 1. – Спр.610.
9. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр. 2.
10. ДАРО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр.3.
11. ДАРО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр.4.
12. ДАРО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр.7.
13. ДАРО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр.8.
14. ДАРО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр.10.
15. ДАРО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр.46.
16. ДАРО. – Ф. 381. – Оп. 1. – Спр.50.